

Доба національно-культурного відродження: Українські Афіни

Розвиток української культури в XIV – першій половині XVII ст. органічно пов'язаний з історичними обставинами, що мали місце на землях України, яка входила тоді до Великого князівства Литовського. Кревська унія (1385 р.) поклала початок об'єднанню Литви і Польщі, надавши польській шляхті право володіння українськими землями, тим самим узаконила експансію латинської культури на кілька віків. Позитивним моментом у цьому процесі було входження українських земель у простір західної цивілізації. З іншого боку, Польща повела тотальний наступ на українську культуру, православну віру, традиції, мову.

Неймовірно важкою для українського народу була перша половина XV ст. через щорічні напади татарських орд. Цей факт негативно позначився на економічному і культурному розвитку України. У XVI ст. Україна вступила руїною. Люблінська унія (1569 р.) остаточно узаконила політику національного, релігійного й соціального гноблення українського народу, що в свою чергу спричинило відкритий протест українського населення.

Процес колонізації здійснювався одночасно як в економічній, так і в культурній сферах життя українського суспільства.

У нових умовах особливо зросло значення духовенства. Під польською владою православна церква втратила своє привілейоване становище і опинилася перед загрозою повного знищення. Але, незважаючи на це, зросла роль церкви як національної організації. Митрополит і єпископи вважалися представниками всього народу, а церковні собори стали всенародними з'їздами. У своєму важкому становищі церква шукала захисту і підтримки серед громадян і змушена була наближатися до них, цікавлячись не лише їхнім духовним життям але, і світськими потребами. Під церковною опікою гуртувалися братства, шпиталі, розвивалося письменство і мистецтво.

Дещо змінилося релігійне життя суспільства і місце церкви після прийняття Берестейської унії (1596). В релігійному житті стався розкол, який особливо негативно відбився на політичній боротьбі, яку вів український народ у XVII ст.

Українські аристократичні роди вважали своїм обов'язком обороняти культуру, протегувати церкву, освіту, добродійні установи. Так робили визначні представники аристократії.

В Україні на той час зростає православна магнатсько-шляхетська опозиція. Очолював її князь Василь-Костянтин Острозький. Ця аристократична опозиція дотримувалася помірковано-консервативних політичних поглядів і не виступала активно проти влади польської „корони”

в Україні. Це й не дивно, адже чимало її представників породичалося з польськими магнатськими фаміліями. Наприклад князь В.-К. Острозький був одружений на дочці краківського каштеляна Гарновського.

Опозиція прагнула розширення адміністративної та культурно-релігійної автономії українських земель у складі Речі Посполитої. Вона домогалася цієї мети лише легальними засобами: подавала петиції королеві, сеймові, протегувала культурно-освітню справу. В.-К.Острозький, А.Курбський, Ю. Слуцький, Г. Ходкевич та інші православні магнати вважали своїм ідеалом федерацію удільних українських, польських і білоруських земель з перевагою православних центрів. Однак ця політична програма вже не відповідала новій добі.

Однією з форм опозиції політиці Речі Посполитої з боку частини українських можновладців була підтримка ними реформаційного руху (кальвінізму, соцініанства). Проповідь виборності церковних посад за участю світських громад приваблювала великих панів можливістю захоплення керівництва новою(оновленою) церквою та використання її проти посилення королівської влади. Кальвінізм та інші протестантські течії поширювали у своїх володіннях Воловичі, Чапличі, Гойські, Сапіги, Ходкевичі. Князь О. Пронський створив центр кальвінізму в м. Берестечку на Волині, Я. Потоцький – в Галичині.

Незадоволена своїм становищем частина православних „княжат” (Рюриковичі, Гедиміновичі та ін.) ще наприкінці XV – на початку XVI ст. „відїхала” з дворами до Москви, влившись у ряди верхівки російського боярства. Більшість же українських панів-магнатів стала на шлях зради національних інтересів, перейшла в католицизм, сприйняла польську мову і культуру, або ж перейшла в уніатство, прагнучи до більших прав і привілеїв у Польській державі.

В.-К. Острозький належав до когорти тих небагатьох діячів, які на політичному і теоретичному рівні визначали кращі риси нашого етносу.

Народився Василь Острозький в м. Турові від другого шлюбу Костянтина Івановича Острозького з княжною Олександрою Слуцькою.

Коли йому виповнилося чотири роки, помер батько. Василь успадкував його лицарську вдачу, а та атмосфера, що оточувала його в дитинстві, виховала гордість за великий і славний рід, змушувала відчувати відповідальність за кожний зроблений крок. Вплив матері на виховання та освіту сина залишив слід на все життя. Княгиня підготувала свого нащадка до майбутніх випробувань і доклала зусиль, щоб він перейняв естафету великого роду Острозьких. Княжич отримав чудову освіту, зокрема, знав латину, вільно володів польською і церковнослов'янською мовами, орієнтувався у прийомах красномовства, впевнено почувався в царині світської та священної історії, розумівся на богослов'ї.

Залишаючись єдиним нащадком славетного батька, Василь після досягнення повноліття вступив у володіння спадщиною з центром у Дубно.

Доба національно-культурного відродження: Українські Афіни

Завдяки одруженню з донькою коронного гетьмана Софією Тарновською (яка народила йому трьох синів – Януша, Костянтина та Олександра і двох доньок – Єлизавету й Катерину; померла у 1571 р. і вдруге князь не одружувався) Василь-Костянтин Острозький увійшов до найвищих придворних кіл Польщі, здобувши чималий авторитет при королівському дворі. У спадок за дружиною він отримав чималі маєтки, розташовані у Галичині і самій Польщі. Водночас наприкінці XVI ст. сам інтенсивно скуповував землі на Київщині й Брацлавщині, засновуючи тут міста. З метою їх розвитку і самоврядування домігся для них магдебурзьких привілеїв від короля, а саме: вільного віросповідання (католики, протестанти, мусульмани, язичники та ін.) і вільного вибору зайнятості (землеробство, ремесло, торгівля тощо), переїзду з місця на місце та ін. Захист споконвічних прав людей і громадян став на Волині непорушним законом.

Велику увагу К.-В. Острозький приділяв обороні земель від татарських набігів. У XVI-XVII ст. це була найбільш проблемна Україна. Князь власним коштом утримував кількатисячний загін вершників для оборони від татар. Коштом князя було засновано й побудовано чимало міст і замків, передусім на південно-східній Волині та Київщині.

Перебравши на себе від батька світський патронат над православною руською церквою, Острозький мав великий вплив на формування її вищої ієрархії та загальні напрямки політики. Останнє підтверджується, зокрема, тією посиленою увагою, яку Римська курія приділяла переговорам з князем у першій половині XVI ст., коли шойно задумувалося об'єднання православної і католицької церков.

Не заперечуючи проти унійної ідеї як такої, князь Костянтин рішуче виступав за те, щоб об'єднання католицької та православної церков розглядалося на церковному соборі за участю широкого загалу духовництва та шляхти, а не вирішувалося купкою вищого духовенства. Саме його заступництво за православних і патріотизм спричинили провал задуму унії католицького духовенства Речі Посполитої і Ватикану після Берестейського собору (1596). Як відомо, в Україну XVI ст. церква виступала носієм вітчизняних культурних традицій. Саме на релігійному ґрунті починалось зростання національної свідомості й національної ідеї. Отже, відстоювання прав православної церкви було своєрідною формою боротьби за вітчизняну культуру.

Найяскравішу ж сторінку в біографії Костянтина Острозького становить його меценатська діяльність. Особливої уваги заслуговують освітні заходи князя, що розгорнулися з 1570-х рр. Саме в цей час за його коштом засновуються соборні школи в Турові та Володимирі-Волинському, починає діяти школа при Києво-Печерському монастирі і, нарешті, – знаменита Острозька Академія, яку сучасники називали „тримовним ліцеєм” і „храмом муз”, „українськими Афінами”.

Острозька школа на той час мала найвищий освітній рівень з-поміж усіх східнослов'янських навчальних закладів, де зосереджувалась і

употужнювалась енергетика мислення українського народу, так необхідна для процесу національного становлення. Ідейна доктрина острожан свідчила про формування в Україні нового типу світогляду, за своєю суттю аналогічного реформаційному на Заході, який, однак, виник на власному ґрунті в рамках християнсько-православних принципів.

Переважну більшість вищих навчальних закладів Середньовічної Європи становили академії, що були однією з форм гуманістичної організації інтелектуального життя і функціонували не як школи у традиційному значенні цього слова, а як товариства вчених, митців, вчителів та учнів. Такий характер мали Римська академія і Платонівська академія у Флоренції. Західноєвропейська концепція гебрійсько-грецько-латинської освіти за зразком Еразма Роттердамського, що використовував гуманістичний практицизм для перекладу і редагування біблійних текстів, трансформувалася в Україні у грецько-латинську-слов'янську тримовність. Заснування Острозького колегіуму як слов'яно-греко-латинського закладу засвідчило перехід до нового етапу культурного синтезу. Пожвавлення соціально-економічних процесів в Україні, загострення політичної та ідеологічної боротьби висунуло конкретні вимоги й до культурного життя. Розвиток освіти ставав життєво важливою справою. Україна відчувала нагальну потребу в освічених людях – учених, педагогах, письменниках, ораторах, філософах тощо. Так зароджується і згодом завойовує визнання ідея залежності суспільного розвитку від поширення освіти. Постає завдання створення національної світської школи.

Ідея суспільно-політичної значущості освіти поширюється серед різних верств суспільства. Визріває переконання, що освіченість не тільки впливає на формування особистості, а й визначає її місце у суспільстві, забезпечує розквіт самого суспільства. Це добре зрозуміла українська громадськість. Культурно-освітні діячі України взяли за організацію вітчизняних шкіл, котрі, не втрачаючи національної основи, за змістом і рівнем навчання не поступалися б перед польськими і європейськими, тобто відповідали потребам часу.

Тому культурно-освітній осередок, який виник в Острозі у 1576 р., і засновником якого був В.-К. Острозький – представник старовинного українського православного роду, людина патріотичних переконань, ставив за мету відродження та розвиток національної культури й освіти, виховання свідомих захисників національних інтересів вітчизни в умовах наступу католицизму та унії.

Складовою частиною культурно-освітнього осередку стала школа, заснована не пізніше 1578 р. Вона поклала початок новому етапові в розвитку шкільної освіти в Україні.

До створеного в Острозі за ініціативою князя вченого гуртка, що становив ядро професорського складу академії, були залучені солідні наукові сили, які забезпечили викладання „семи вільних мистецтв” – основи

Доба національно-культурного відродження: Українські Афіни

західноєвропейської шкільної премудрості, а також елементів богослов'я й філософії. Тим саме в Острозі був закладений механізм реального компромісу між східнослов'янськими просвітницькими традиціями і „латинською наукою”. Це вперше було введено в практику православної освіти. Синтез „слов'яно-греко-латинських” наук послужив прикладом для навчальних закладів, створюваних міщанськими братствами Львова, Києва й Луцька. Тому Острозьку школу, улюблене дітище князя, можна по праву назвати фундаментом широкого оновлення національної освіти кінця XVI – початку XVII ст.

В історії академії можна виразно окреслити три періоди. Перший із них – час становлення (1576-1586). Він характеризується різким інтелектуальним спалахом. Уже в перші роки свого існування академія стає унікальним культурно-освітнім центром зі створеним у ній видавництвом. До праці у закладі залучалися діячі різних конфесій – Герасим Смотрицький, Іван Федорович, греки Імануїл Мосхопулос, Діонісій Раллі та Євстафій Нафанойл, Симеон Пекалід, протестанти білорус Андрій Римша та українець Мотовило.

Наступний період діяльності академії (1587-1620) характеризується найвищим її розквітом. До Острога прибували видатні особистості – українці і чужеземці з багатим європейським науковим та педагогічним досвідом. Українець Купріян навчався в Падуї та Венеції, Ісакій Борискович – в Александрії. З вихованців Падуанської академії вирізнялися греки – Никифор Кантакузин і Кирило Лукаріс. Взаємовигідні культурні зв'язки з монастирями Афона були налагоджені ще в 70-х роках XVI ст. Туди мандрували Іван Вишенський, Ісакій Борискович. Водночас афонські ценці приходили до Острога по місцеві видання, постачаючи друкарні потрібні рукописи. З академією активно співпрацювали польські діячі, одним з них був Ян Лятош – астролог, математик, доктор медицини, випускник Падуанського та Краківського університетів. Славу Острогу принесли й українці Герасим Смотрицький – перший ректор академії, полеміст Іван Вишенський, Дем'ян Наливайко.

У бурхливій діяльності академії визначальну роль відіграла і сама атмосфера, що панувала в Острозі на межі двох століть: тут співіснували різні національно-культурні традиції. У місті з населенням 5 тисяч чоловік із допомогою італійських архітекторів у стилі Ренесансу було перебудовано замок, збудовано 3 дерев'яних палаци, ратушу, міські вежі. Діяли костел, 2 синагоги з ешивною – духовною і загальноосвітньою школою, татарська мечеть, кальвіністський та протестантський храми. У місті жили, крім українців, поляки, німці, шотландці, угорці, греки, татари, євреї.

Співпраця видатних людей академії поступово наводила їх на думку про необхідність пошуків альтернативного щодо Заходу і православного Сходу культурного розвитку, такого шляху, який би синтезував здобутки візантійсько-руської духовності з трансформованими на вітчизняних теренах елементами духовного життя інших культур. Острозькі книжники

вперше в історії української думки обережно підійшли до здійснення такого синтезу, поєднуючи його з українською та грекофільською орієнтаціями.

Не відступившись, не зрадивши віру предків, не залишивши своїх однодумців, князь Василь-Костянтин Острозький динамізував тогочасне суспільство, по суті, європеїзував його. В середовищі острозьких діячів зароджувалися ідеї європейської унії на засадах раннього християнства, які мали об'єднати народи Європи в єдиний цивілізований континент. Це подобалося не всім, що й спричинило в подальшому загострення агресивних тенденцій у тогочасному суспільстві. Римо-католицька церква своїми нецивілізованими діями, по суті, поставила крапку на досягненнях Волинської Русі й символізувала початок нової ери розбою та насильства над вистражданими справді новими вітчизняними цінностями, що виростили на загальноєвропейському культурному рівні.

Життя і невтомна праця, дипломатичність, масштабність мислення цієї людини будили національну гордість, патріотичні почуття і нашу національну свідомість. І посяяні у „Волинських Афінах” великим меценатом і просвітником зерна знань проросли щедрим жнивом по всій Україні, ставши тим першим кроком, який привів згодом, хай і тернистим шляхом, до створення незалежної держави.

На кошт князя Острозького при школі діяла друкарня, з якої розпочалося масове видання релігійної та світської літератури, підручників для шкіл, відкритих при кожній новозбудованій православній церкві, а також чималої кількості яскравих полемічних творів антиуніатського спрямування. Саме з двору князя Костянтина почала своє життя полемічна літературна традиція, яка виникла у 80-ті роки XVI ст. у ході боротьби проти унії та католицизму – ідеологічної зброї польсько-шляхетських поневолювачів. Хоча літературна полеміка велася у царині релігійної ідеології, вона мала гостру соціальну й політичну спрямованість. Найяскравішими полемістами тієї доби були Герасим Смотрицький, Василь Суразький, Клірик Острозький, Христофор Філалет, Іван Вишенський, Мелетій Смотрицький, Іван (Іов) Борецький, Захарія Копистенський, Стефан і Лаврентій Зизанії та інші, котрих по праву можна ставити в один ряд із провідними західноєвропейськими письменниками і філософами гуманістично-ренесансного напрямку. За своєю суттю світогляд українських полемістів був аналогічним реформаційному світогляду на Заході, однак виник він на національному ґрунті в рамках християнсько-православних принципів.

Вістря полемічних творів було спрямоване проти соціальних та ідейних основ католицизму. Полемісти спростували претензії римських пап на духовне й світське главенство в християнському світі як не доведені „святим письмом”, розвінчували дії церковно-католицької ієрархії – утиски та розбої, дискримінацію православних, її моральний занепад. Полемісти поділяли реформаційні ідеї демократизації церкви, обстоювали соборне(колективне) управління представниками всіх станів справами

церкви. У полеміці з церковними магнатами визрівала гуманістично-демократична ідея рівності всіх людей від природи і перед богом. Українські полемісти надзвичайно високо цінували свободу совісті, вважаючи її найважливішою ознакою вільної людини.

Полемісти палко любили свою землю і свій народ. Тема патріотизму – одна з провідних в їхніх творах. „Людьми бо є, і з ласки божої людьми вільними, – з таким закликком до народної свідомості звертався Христофор Філалет, – і гідність свою захищати маємо”. Ці ж мотиви звучать в „Ключі царства небесного” Герасима Смотрицького (1587); „Повстаньте, почувтеся, піднесіть очі душ ваших й подивітеся з пильністю, як супротивник ваш диявол, не спить і не тільки, як лев рикаючи, шукає, кого б пожерти, але явно самы в пашеки йому... впадають”. Вони закликали народ до пильності та активної протидії, як, наприклад, Мелетій Смотрицький у своєму „Треносі”: „Стійте, не хитайтеся в дарованій вам від бога вірі... Будьте прикладом вірних у мові, в поведінці, в любові, в вірі, в чистоті. Пильнуйте читання, нагадуйте науку”.

Освічений український люд відповідав письменникам-полемістам щирою любов’ю, довірою та повагою. Їхні книги читали в православних церквах, на зібраннях братств, у школах, їх дбайливо зберігали й передавали один одному. Про „Тренос” Смотрицького говорили навіть як про книгу пророчу й святу, деякі заповідали ховати себе з нею.

Таким чином, полемічні твори справили величезний вплив на формування національної самосвідомості українців, на розгортання національно-визвольної боротьби. Вони були видатним явищем української літератури, справжньою революцією на ниві культури і з цілковитим правом посідають гідне місце серед європейських літератур часів Відродження.

Найбільш відомим і знаменитим виданням друкарні є „Острозька Біблія”, у варіантах з двома датами виходу: 1580 і 1581 роки та „Буквар”(1578) першодрукаря Івана Федоровича.

„Острозька Біблія” одразу стала популярною. Вона була важливим чинником для міжнародних культурних стосунків Середньовіччя, а її авторитет визнали усі видавці XVII-XIX ст. Загальний тираж, як на ті часи, великий. Це дозволило поширювати її по всій Європі та в Росії. Вперше згадано „Острозьку Біблію” в 1620 р. на сторінках каталогу Болянської бібліотеки в Оксфорді. Відтоді зафіксовано опис близько 300 примірників. Нині відоме місцезнаходження 275-ти одиниць. Більшість із них – Москві та Львові, окремі у Варшаві, Санкт-Петербурзі, Афоні, Белграді, Ватикані, Римі, Вроцлаві, Кембріджі, Лондоні, Манчестері, Нью-Йорку, Софії, Хельсінкі, Штутгарті. Досить часто „Острозька Біблія” зустрічається в монастирських бібліотеках Болгарії, Румунії та Сербії.

Розвиток книгодрукування в Україні значною мірою зумовлювався і швидким зростанням мережі шкіл, гострою потребою в навчальних посібниках.

В галузі освіти в Україні ще зберігалися традиції давньоруського

шкільництва. Початкові школи існували у містах при великих церквах та монастирях, а також – у маєтках деяких дипломатів. Їхня праця винагороджувалася збіжжям та іншими продуктами. На свята учні давали їм „приносини” (дарунки). Наука відбувалася або в хаті дяка, або в „шкілці” при церкві, де вчили читати й писати та церковному співу. За підручники правили „Часослов” і „Псалтир”.

Культурне піднесення в Україні значно посилюється в останній чверті XVI – на початку XVII ст. з появою братств – громадських православних організацій міського населення. Просвітництво як ідеологія утверджується на Україні саме через братства. Прогресивні сили, що гуртувалися навколо них, рішуче вступали у боротьбу за розвиток вітчизняної культури, вбачаючи в цьому запоруку визволення народу від соціального, національного та релігійного гніту. Найстаршим і найвпливовішим було Львівське братство (виникло в 1439 р.), коштом якого утримувалися школа, шпиталь, друкарня, бібліотека. На початку XVII ст. виникають Рогатинське, Острозьке, Київське, Луцьке, Шаргородське, Немирівське, Вінницьке та інші братства. Вони засновували друкарні, шпиталі, школи, забезпечували їх підручниками, утримували учителів та неімущих учнів, надавали кращим учням допомогу для продовження навчання за кордоном.

Нову сторінку в історії вітчизняної освіти відкрили братські школи. Під тиском прогресивних кіл України король Стефан Баторій декретом від 1584 р. дозволив Віленському братству відкривати такі школи, а з 1585 р. це право поширюється на всі православні братства Великого князівства Литовського й Галичини. Того ж року виникла перша в Україні Львівська братська школа. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. школи з’являються також у Рогатині, Городку, Перемишлі, Луцьку, Вінниці, Немирові, Кам’янці-Подільському, Кременці, Києві та в інших містах і деяких селах. Братські школи були народними, відрізняючись від усіх інших передусім демократичністю своїх внутрішніх засад – тут мали право навчатися діти всіх станів, а також сироти. Утримувалися школи на кошти братств, бідні ж і сироти навчалися безкоштовно. При цьому виключалася будь-яка несправедливість. Від педагогів вимагалось „навчати й любити всіх дітей однаково, як синів багатих, так і синів убогих.”

Братські школи протистояли полонізації, виховуючи в української молоді патріотизм, повагу до свого народу, вітчизняної історії, мови, культури, віри батьків. Головна увага приділялася вивченню слов’янської та української книжної мов.

За традицією вивчали грецьку мову. Вплив греко-візантійської культури на становлення української освіти був значний, а знання грецької мови сприяло засвоєнню античної спадщини та християнських богословських джерел. Нелегко приживалася в українських закладах латинська мова – адже з нею асоціювалося все католицьке, польське. Однак знання латини було велінням часу: без цього не можна було увійти в тогочасну європейську

культуру й науку. Латина тоді була в Європі мовою вчених, філософів, поетів, мовою викладання в університетах і міжнародного спілкування.

Все це зумовило виникнення в Україні не слов'яно-грецьких, а слов'яно-греко-латинських шкіл, учні яких вивчали зазначені мови та опановували програму „семи вільних наук”. Таким чином, започатковану в Острозі справу продовжили братські школи, з-поміж яких найпершою в Україні була Львівська, заснована активними членами місцевого братства Юрієм Рогатинцем та Дмитром Красовським разом з культурно-освітніми діячами Стефаном та Лаврентієм Зизаніями. За короткий час школа досягла великих успіхів, бо користувалася матеріальною та політичною підтримкою не лише свого братства, а й таких впливових людей, як князь Острозький, молдавський господар Ієремія Могила, гетьман Петро Сагайдачний.

Засади організації Львівської школи, її програма були викладені в статуті „Порядок шкільний” (1586 р.), який став взірцем для інших братських шкіл України. За статутом, це була школа „наук християнських, грецьких і слов'янських дітям вашим всім”, тобто всестановою, заснованою на старих вітчизняних і греко-слов'янських традиціях. Навколо братств гуртувалися вчені, письменники, книговидавці, педагоги, політичні діячі, котрі підтримували зв'язки з іншими культурними осередками України.

Одним із напрямів діяльності братств були видавничі справи й книгодрукування, що сприяли поширенню в народі знань і прогресивних ідей.

Братські друкарні видали ряд граматик – „Граматику доброглаголивого еллинословенского языка” Львівської братської школи, „Граматику словенску” Лаврентія Зизанія, „Граматику словенския” Мелетія Смотрицького. Дві останні були знаними в усіх слов'яномовних країнах.

Українські друкарі приділяли велику увагу й виданню творів світського характеру – віршів, драм, перекладної та полемічної літератури (твори Л. Зизанія, П. Беринди, К. Т. Ставровецького, М. Смотрицького, І. Борецького, П. Могили, а згодом й інших авторів).

Пробудження свідомості народу, потяг до знань, до осмислення свого існування й місця в світі розпочався в умовах панування релігійної ідеології, що не могло не відбитися на характері освіченості, її конфесійному спрямуванні. Як відомо, реформаційне вчення, що поширювалися і в Україні, висока європейська культура, до котрої залучалися українці, призвела до появи нових форм розвитку української мови і культури.

Розвиток європейської культури, особливо освіти, справили великий вплив на тогочасну українську мову. Вона навіть до деякої міри повторювала зміни становища національних мов у середньовічній Європі.

Оскільки офіційною мовою спілкування вважалася латина, то національна мова в Європі зазнавала переслідувань. Ще в другій половині XV ст. в Німеччині забороняли німецьку мову в школах. 1485 р. архієпископ Майнцу заборонив усі видання німецькою. В Італії великий Данте змушений обстоювати своє право писати рідною мовою. Те саме відбувалося і у Франції.

Переоцінка ставлення до національних мов була пов'язана з появою книгодрукування, особливо книг для світської освіти й на продаж (книжки рідною мовою швидше продавались), а вдосконалення процесу друкування зменшувало їх вартість.

У релігійній літературі, котра складала більшість друкованих книг, переважно користувалися мовами, незрозумілими більшості населення: латиною (в Західній Європі), церковнослов'янською і грецькою (в Східній Європі). Про переклад біблійних книг з цих мов народною розмовною мовою добре сказав І. Огієнко: „Ідея Святого Письма живою мовою була в передових людей XV-XVI віків настільки дозрілою, що за неї вхопилися тоді представники всіх вір. В цім проявився той звичайний культурний наступ, який бачимо в історії всіх церков” (7).

Реалізація цього великого задуму часто відіграла вирішальну роль у ствердженні національної мови. Наприклад великомасштабне видання перекладеної Лютером з латини Біблії поступово перетворило франконський діалект, яким писав Лютер, на основу майбутньої німецької літературної мови, а німці з різних держав почали відчувати себе єдиним народом. За 20 років існування лютерового перекладу Біблії його видавали 23 рази і кожна 2-3 родина в Німеччині мала його вдома. Це викликало за собою сплеск німецькомовного друкування та інтересу до власної мови й історії. У 30-х роках XVI ст. з'явилися перші німецькі граматики, а трохи згодом і перші праці з історії та описової географії Німеччини.

За подібною схемою відбувалося бурхливе зростання національної свідомості і в Україні. З початку XVI ст. робляться перші спроби використання української мови для наближення Святого Письма до розуміння простим народом. Серед перших і найважливіших кроків було Пересопницьке Євангеліє, створене у Пересопницькому монастирі на Волині ченцем Саноцьким протягом 1556-1561 рр. Сучасні мовознавці довели, що Пересопницьке Євангеліє – це писемна пам'ятка, в якій всебічно і цілком виразно відображаються основні фонетичні, граматичні і лексичні риси живої української мови XVI століття, які стверджують уже на той час її буття як самостійної мови серед інших слов'янських.

У 1581 р. Острозька академія видала першу повну українську Біблію. Як і в Німеччині, це сприяло створенню в Україні у XVI-XVII ст. інших унікальних пам'яток тогочасної української мови, зокрема, граматик Л. Зизанія, М. Смотрицького, І. Ужєвича. Піднесення освіти, інтерес до власної історії, активна відбудова П. Могилою колись зруйнованих святинь Київської Русі – все це сприяло консолідації національних сил.

Проте українська мова не одразу втворювала собі шлях в усіх сферах суспільного життя нашого народу. Аристократія переважно полонізувалася, а у середовищі церковних діячів писати мовою простого народу вважалося ознакою низького стилю. Церковнослов'янська мова з відчутним впливом староболгарської залишилася для них такою ж незаперечною як у католиків

латина. У творах світських авторів, навпаки спостерігалася тенденція користуватися народною (тобто українською) мовою й зачіпати конкретні суспільні проблеми. Найяскравіше це втілювалося в козацьких літописах та різних історичних компіляціях і хроніках, традиція котрих продовжувалася з Київської Русі. Всі ці твори відбивали пульс українського життя, пропагували розкріпачення людини від догматів церкви, закликали людину до безпосереднього спілкування з богом, однак, разом з тим обмежували її світогляд вивченням Біблії й інших церковних книг. Саме і лише в них християни намагалися шукати відповіді на наболілі питання. Але ж самостійне пізнання „святого письма” вимагало перекладу його на національні мови. І в Україні та Білорусії з’являються перекладені на „просту мову” „Біблія” білоруса Симона Будного (1564 р.), „Євангеліє” білоруса Василя Тяпинського (70-ті роки XVI ст.), „Новий Завіт” Валентина Негалевського із с. Хорошева на Волині (1581р.). Найхарактернішою пам’яткою такого роду в Україні є „Пересопницьке Євангеліє”, „зложене Михайлом Василевичем, сином протопопа Саноцького, накладом княгині Заславської” (1556-1561 рр.).

Пожвавлення соціально-економічних процесів в Україні, загострення політичної та ідеологічної боротьби висунуло конкретні вимоги й до культурного життя. Розвиток освіти ставав життєво важливою справою. Україна відчувала нагальну потребу в освічених людях – учених, педагогах, письменниках, ораторах, філософах тощо. Так зароджується і згодом завойовує визнання ідея залежності суспільного розвитку від поширення освіти. Постає завдання створення національної світської школи.

Ідея суспільно-політичної значущості освіти поширюється серед різних верств суспільства. Визріває переконання, що освіченість не тільки впливає на формування особистості, а й визначає її місце в суспільстві, забезпечує розквіт самого суспільства.

Це добре зрозуміла українська громадськість. Культурно-освітні діячі України взялися за організацію вітчизняних шкіл, котрі, не втрачаючи національної основи, за змістом і рівнем навчання не поступалися б перед польськими і європейськими, тобто відповідали потребам часу.

Тому культурно-освітній осередок, який виник в Острозі у 1576 р., і засновником якого був Василь-Костянтин Острозький, ставив за мету відродження та розвиток національної культури й освіти, виховання свідомих захисників національних інтересів вітчизни в умовах наступу католицизму та унії.

Сучасники називали Острозьку школу і школою, і колегією, і академією. В цьому значною мірою прислужувалися не лише її викладачі, а й ті просвітники, що гуртувалися в Острозі. Реформація та раннє Просвітництво знайшли сприятливий ґрунт в Україні й набули тут відповідних часу й конкретно-історичним обставинам особливостей, найголовніші з-поміж яких – відродження національної культури, формування ідеології

боротьби проти католицької експансії, соціального та національного поневолення.

Культурне відродження в Україні розгорталося в тісному зв'язку і під впливом тогочасних культурних досягнень інших народів, отже, було частиною об'єктивного світового історичного процесу, неможливого без розвитку культури. Гуманізм епохи Відродження знаменував собою становлення нових відносин в Європі. На противагу феодальній ідеології, в основі якої був бог, гуманістична філософія акцентує увагу на людині, на її утвердженні в сьогочасному світі, на пошуках людського щастя, яке гуманісти вбачали у свободі й освіченості особистості, в справедливому суспільному ладі. Гуманістичні ідеї проникали в Україну переважно через українську інтелігенцію, котра навчалася в польських і західноєвропейських університетах.

Наприкінці XV – у першій половині XVI ст. у Польщі та Литві розпочалося культурне піднесення. Тут поширювалися передові ідеї гуманізму, вчення Яна Гуса та інших діячів Реформації. Важливу роль у цьому відігравав Краківський університет, де навчалася багато молоді з українських земель. Через Польщу прогресивні ідеї проникали в Україну. Зі свого боку, українська культура збагачувала польську. Вихідці з України навчалися також в університетах Європи. У документах паризької Сорбони імена студентів-українців, зокрема киян, трапляються вже з другої половини XVI ст. Сорбона мала вже кілька докторів-українців. Юнаки з України – діти шляхтичів, міщан – навчалися і в Болонському, Краківському, Празькому університетах. Повернувшись на батьківщину, вони не поривали зв'язків зі своїми „альма-матер”.

Таким чином, міжнародні культурні зв'язки, що зміцнювалися в досліджувану епоху, сприяли взаємозбагаченню та взаємозближенню культур європейських народів, і серед них – українського.

Але, оцінюючи вплив Гуманізму на розвиток духовного життя України, слід разом з тим наголосити, що, позбавлений соціальної спрямованості, він не міг відіграти вирішальної ролі в національно-культурному житті України, яке позначалося специфічними рисами, зумовленими тодішнім конкретно-історичним становищем українського народу. Одним з найголовніших завдань тоді було згуртування всіх патріотів на боротьбу за визволення батьківщини з-під іноземного панування, проти спроб поневолювачів через примусове покатолічення й ополячення підкорити саму душу українського народу. Цьому завданню більшою мірою відповідали ідеї Реформації.

Острозька Академія XVI ст.

Література

1. Войтович Л. Холмське (1264-1387) та Острозьке (1320-1620) князівства. Родина князів Острозьких // Удільні князівства Рюриковичів та Гедиміновичів у XII-XVI ст. // Л. Войтович. – Львів, 1996. – С. 123-132.
2. Голенищев-Кутузов И. Гуманизм у восточных славян. - М., 1963.
3. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII ст. – Львів, 1912.
4. Дзюба Е. Просвещение на Украине: Вторая половина XVI – первая половина XVII в. – К., 1966.
5. Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVII ст. – К., – 1966.
6. Ковальський М. П. Князь Василь-Костянтин Острозький (1525/1527-1608) // Острозька академія XVI-XVII ст.: Енцикл. вид. – Острог, 1997, – С.129-130.
7. Огієнко І. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця. – Перевидання. – К., 1992.
8. Яковенко Н. Василь (Костянтин) Острозький // Історія України в особах. Литовсько-польська доба. – К., 1977. – С. 119-129.